

УДК: 316.1

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ТА СУСПІЛЬНИЙ НАСТРОЇ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

О. Б. Васильченко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 64, 01601, Київ, Україна,
best_L@mail.ru*

У статті розглянуто основні властивості різних типів настрою: індивідуального та суспільного; відмінність підходів до дослідження настроїв у галузі психології та соціології.

Ключові слова: індивідуальний настрої, суспільний настрої, суспільна та масова свідомість.

Настрої є важливим соціально-психологічним феноменом, що суттєво обумовлює поведінку кожного: починаючи від окремого індивіда, члена групи, та закінчуючи великими спільнотами і загалом суспільством. Настрої є об'єктом у різних науках і сфери дослідження можуть перетинатися. У статті описано відмінності розгляду настроїв як об'єкта соціологічного та соціально-психологічного дослідження. Розв'язувана проблема полягає в тому, що існує невідповідність між інтерпретацією настрою як емоційного стану індивіда (що є традиційним для психологічної галузі) та потребою у вивченні суспільних настроїв, суб'єктами-носіями яких виступають групи, спільноти та інші колективні утворення. Мова йде про необхідність виокремлення таких властивостей настрою, які є суттєвими не лише для індивіда, а й для різних соціальних утворень; властивостей, що відображають вплив настроїв на суспільне життя людей та на їхнє сприйняття суспільної реальності. Зрозуміло, що подібні властивості доцільно фіксувати з використанням соціологічних методів дослідження.

Проведений попередній аналіз наукових напрацювань в галузі соціології дає змогу констатувати, що суспільні настрої набули концептуалізації як специфічний стан суспільної свідомості.

Головна *мета статті* полягає у виділенні та описанні основних характеристик індивідуального та суспільного настрою. Аналіз відмінностей між індивідуальними та суспільними настроями є доречним, оскільки деякі властивості та характеристики індивідуального психічного настрою є актуальними і для настрою суспільного, тому варто виокремити ті з них, що можливо зафіксувати при вивченні останнього. Обмежитися лише соціологічними методами при дослідженні суспільного настрою на цьому етапі вивчення явища не є можливим. Саме тому доцільним буде описання сутнісних

властивостей суспільного настрою, вивчення яких потребує використання неklasичних методів соціологічного дослідження.

Починаючи огляд характеристик індивідуального та суспільного настрою, авторка використовує такі гіпотези: по-перше, суспільний настрої складається з настроїв окремих індивідів (оскільки носієм суспільного настрою є індивід), але не є простою механічною їх сумою, так само як і сам суспільний суб'єкт не є простим збіговиськом людей: у будь-якій суспільній групі індивідів об'єднують цілі, ідеї, цінності, потреби тощо і група є цілісним суспільним утворенням, що може діяти, мислити узгоджено. При цьому деякі властивості будуть спільними для обох типів настрою. По-друге, відмінності суспільного настрою від індивідуального настрою спричинені природою, властивостями масової свідомості, станом якої є суспільний настрої. Суспільні настрої мають властивості індивідуальних настроїв та такі, що спричинені тим, що суспільні настрої є одним із проявів масової свідомості і, відповідно, носієм деяких її характеристик.

На відмінності та спільні риси суспільного та індивідуального настроїв у своїх роботах звертають увагу Б. Д. Паригін, Ж. Тощенко, С. В. Харченко, Д. Ольшанський. Вивченню індивідуального настрою, як психологічного феномену, присвячені праці багатьох психологів, так зокрема індивідуальні настрої в рамках психологічної науки розглядають як: інстинктивні реакції організму на зовнішні подразники (Г. Спенсер); як почуття або як міру вираження почуттів, емоційне самопочуття (В. Артемов, П. Якобсон); як емоційний фон (Н. Данілова), емоційний стан (Н. Левітов, А. Маклаков) та загалом як пролонговану емоцію або переживання та його емоційне забарвлення (З. Фрейд, Л. Петражицький, Л. Войтоловський) або емоційну рису (В. Осіпова, В. Ноуліс, А. Весман, Дж. Ріке), чи емоційний процес (Н. Березанська, В. Нуркова); як нервово-психічний тон або загальний тон самопочуття, ситуативне та особистісне психічне явище (В. Бехтерев, С. Рубінштейн); як властивість масової психології (Е. Гартман, Г. Тард, Г. Лебон); як форму відображення дійсності (К. Прибрам). Найбільш поширеними є два підходи, що розглядають настрої як емоційне явище та як почуття. Менш поширеною є інтерпретація настрою як певогой психічного стану (рідше як психічного процесу), який інтегрує вплив об'єктивних подій на їх суб'єктивне переживання. В основі настроїв, з цієї точки зору, лежать потреби людини. Емпірично настрої досліджуються як мотиваційний фактор індивідуальної поведінки. Загалом, варто відмітити роботу Д. Узнадзе, який займався аналізом механізмів функціонування індивідуального настрою; Л. В. Куликова який запропонував власний підхід до розгляду внутрішньої структури настроїв; К. Купера, який не лише описав структуру, властивості та особливості вивчення особистісного настрою, а й виділив складності, з якими зустрічаються дослідники в процесі емпіричного вивчення явища.

Важливість настроїв як чинника, що визначає поведінку соціальних спільнот, ще на початку 20 століття відзначав видатний український соціолог М. Шаповал[1]: “Коли діють разом кілька почувань, то це ми називаємо настроями (вони складні, неясні, зв'язані із котримсь органічним почуттям – голодом, спрагою, любов'ю, небезпекою, згубленням рівноваги, діяльністю органів секреції, загалом – з інстинктами, а також ворушаться підсвідомими враженнями)”. Отже, індивідуальний настрої можна розгля-

дати як певний підсумок усіх психічних переживань особистості, як результат боротьби неоднорідних та суперечливих почуттів. На відміну ж від власне почуттів, настрої є більш рухливим. Трохи забігаючи наперед, зазначимо, що Шаповал приписував почуванням, які на його погляд складають настрої, такі характеристики, які на думку багатьох науковців притаманні настроям. Серед таких властивостей М. Шаповал виділяв пасивність, нерізкі прояви, раптовість появи і згасання, здатність впливати на думки спрямовуючим чином, здатність змінювати поведінку людини, до того ж вони не дають нових знань про об'єкт. Почування мають суспільне значення, виконують функцію "індивідуальної самоохорони", характеризуються заразністю, несвідомістю [2, с. 237 – 241]. Цікаво, що М. Шаповал звернув увагу на ідею Парето розділити людські вчинки на логічні ("від розуму") та нелогічні ("від почуття") і останнім надав провідне значення в житті індивіда. І дійсно, це не єдині соціологи, і загалом науковці, які вважали, що настрої, почуття, емоції вже здійснюють вплив на діяльність групового/масового/і т.д. суб'єкта але ще не мають раціонального зерна і не несуть знань про об'єкт. "Почуття є могутнім чинником суспільного процесу. Почуття не дають нового знання але рухають людьми" [1, с. 243], – зазначав Шаповал.

У настрої як цілісній формі життєвідчуття людини знаходять своє відображення різні соціальні процеси. Найбільш вдале визначення, в якому наголошується наявність суспільного значення в індивідуальному настрої, на наш погляд, висловлено Б. Паригінім: "*Настрій, – як стверджує Б. Паригін, – це виключно складне, багатогранне і в той же час, значиме соціально-психологічне утворення*" [2, с. 4]. На його думку, у вузькому сенсі під настроєм треба розуміти відносно стійке, хоча в той же час, слабо виражене або швидкоплинне почуття. Далі він відзначає, що поняття "*настрій слід вживати і в більш широкому сенсі для позначення як емоційного стану, так і загального настрою, спрямованості, орієнтації всіх проявів психіки індивіда або соціальної групи*" [2, с. 4]. Виходячи з досліджень Б. Паригіна, настрої відносяться до емоційного стану особистості або колективу. Властивість плинності, імпульсивності та тональності зближує настрої з емоціями [2, с. 3– 5]. Проте настрої відрізняється від емоцій, поперше, більшою стійкістю, меншою інтенсивністю, внутрішньою складністю самого явища. Як емоційний стан особистості, настрої може виступати як стійкий психічний стан, характерний взагалі для даної особи, і як мінливий перехідний настрої, що є зумовленим певними обставинами.

Свого часу В. М. Бехтерев справедливо зауважив, що настрої є масовим явищем. Не лише він зацікавився суспільною природою настроїв, в рамках соціальної психології вивчення проблеми суспільних настроїв з часом знайшло свою нішу. Психологами *суспільний настрої* трактується найперше як надіндивідуальний настрої, як похідний від настрою індивідуального; як масове явище суспільного життя, одна зі значущих сил, що спонукають людей до дії, що накладає відбиток на поведінку різних колективів, груп, прошарків суспільства, класів, націй і навіть народів [3, с. 200]. "*Суспільний настрої є однією з найзначніших сил, що спонукає людей до діяльності, що відбивається на поведінці різних груп і верств суспільства тощо. Виявляється у всіх сферах соціальної життєдіяльності*" [3]. Як бачимо, на діяльнісну компоненту суспільних настроїв звертають увагу не лише соціологи, а й психологи, хоча деякі з них і вважають настрої пасивним явищем (наприклад, Є. П. Ільїн).

Проблемою ідентифікації суспільних настроїв займаються здебільшого соціологи та соціальні психологи з пострадянських країн (Б. Д. Паригін, Ж. Тощенко, С. В. Харченко, Н. Стефанов, А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський, Г. М. Андрєєва, Б. Ц. Бадмаєв, Л. П. Буєва, Б. Ф. Поршнєв, В. А. Ядов та ін.). Незацікавленість західної та американської соціологічної науки у вивченні цього феномену пояснюється, на думку Д. Ольшанського, “раціональним характером суспільного мислення в розвинених західних країнах, домінуванням цивільного типу політичної культури... Останні фундаментальні роботи, що досліджували масову психологію на Заході, датуються першими десятиліттями тепер уже минулого століття. Індивідуалізація свідомості залишила дані явища в історичному минулому – природно, зникли і відповідні глави з наукових праць” [5]. З одного боку, це справді так і власне феномен суспільного настрою цілеспрямовано не вивчається західною соціологією, але з іншого боку, згадки про суспільний настрої можна знайти у вченнях про інші стани масової свідомості. Таким чином, можемо констатувати наявність потреби у більш детальному вивченні цього явища в рамках соціологічної науки.

У соціології суспільний настрої інтерпретується як феномен суспільної свідомості. Беззаперечним фактом є те, що як один із станів суспільної свідомості, суспільні настрої увібрали багато її характеристик та функцій. Суспільна свідомість може існувати і повноцінно функціонувати найперше в індивідуальному, тобто через індивідуальну свідомість, що є духовним світом конкретної особистості, її поглядами, почуттями, уявленнями, настроями. Суспільна свідомість, порівняно з індивідуальною, відображає об'єктивну дійсність глибше, повніше, а отже, і багатше. Вона орієнтована на конкретні характеристики, властивості індивідуальної свідомості, вбираючи в себе найбільш значиме, суттєве. Тим самим, суспільна свідомість “надбудовується” над свідомістю індивідів.

Явище суспільної свідомості вивчається як у філософії, так і у соціології. Особливістю суспільної свідомості, на якій зосереджено увагу представників соціологічної науки, є те, що вона, пронизуючи індивідуальну свідомість, оформлюючи її, набуває об'єктивної, незалежної від індивідів та їхньої свідомості форми існування. Кожен індивід формує свою свідомість через освоєння суспільної свідомості.

Суспільні настрої є станом *масової свідомості*. Власне поняття “масова свідомість” вживається більше соціологами, ніж соціальними філософами та психологами. У соціологічному довіднику (за заг.ред. В. І. Воловича [6, с. 538]) масова свідомість визначається як тип суспільної свідомості, сукупність різних поглядів, уявлень, настроїв, соціальних почуттів, емоцій і т.п., що розділяються великими спільнотами: народами, прошарками і т.п. Особливість її в тому, що через масову свідомість знаходять своє вираження інтереси та соціальні позиції соціальних спільнот, що виражаються у формі оцінок, установок, переконань і т.п.; “вона формується всією масою членів суспільства, а не лише представниками різних видів духовно-пізнавальної діяльності” [6]. Тобто, масова свідомість є продуктом суспільного життя великих суспільних утворень, а не окремих груп, які виокремлюють за певними критеріями (наприклад, вид діяльності або рівень інтелекту). Різними видами масової свідомості є громадська думка, суспільний настрої, духовна атмосфера, суспільно-політичний клімат, соціальні очікування і т.д.

Масова свідомість здійснює активний вплив на різні сторони життя людей, виступає регулятором масових форм поведінки людей. Активний вплив проявляється в результатах діяльності. Т.ч., масова свідомість виконує (серед інших) спрямовуючу та мотиваційну функцію, що знаходить прояв у багатьох сферах життєдіяльності і через це масова свідомість здійснює визначальний вплив на поведінку свого носія.

Масова свідомість хоча і є окремим утворенням та здійснює вплив на індивідуальну свідомість, сама, в свою чергу, залежить від останньої, будучи сформованою на її базі. Такий самий висновок можливо зробити і про індивідуальний та суспільний настрої: без першого не буде другого, але сформований суспільний настрій може впливати на настрій індивідів.

Отже, суспільний настрій є одним з проявів масової свідомості. Соціологічний підхід до розгляду настроїв відрізняється тим, що суспільні настрої визначаються скоріше не як самостійне суспільне явище, а саме як стан або один з проявів масової свідомості, тобто як вторинне явище, яке є підпорядкованим явищу масової свідомості. Відповідно і всі наявні знання про суспільний настрій перегукуються зі знаннями про масову та суспільну свідомість. Тому, спроба автора цієї статті перекинути місток між феноменами суспільного та індивідуального настрою є намаганням визначити суспільний настрій як самобутнє явище, що з'являється на базі індивідуальних настроїв.

На основі проаналізованої літератури, присвяченої розгляду проблеми настроїв, авторка статті виокремила ряд сутнісних характеристик, які найбільш яскраво проявляються в суспільному настрої, виокремлюючи цей феномен з-поміж інших станів свідомості. В таблиці 1 наведено основні характеристики суспільних настроїв та відповідні їм прояви в індивідуальних настроях.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика індивідуального та суспільного настроїв

Характеристики	Індивідуальний настрій	Суспільний настрій
1	2	3
Суб'єкт	Виключно індивід.	Суспільні групи, прошарки, класи, спільноти, загалом суспільство; також настрій окремого індивіда може бути суспільним.
Носій	Індивід.	Індивід.
Спрямованість	На ситуацію.	На предмет.
Предметність	Є скоріше особистісним, тобто залежить від самої людини, ситуації в якій вона перебуває.	Орієнтованість на актуальні суспільні проблеми: зміни в суспільному середовищі або вже існуючі суспільні проблеми.
Природа явища	Емоційне утворення.	Емоційне утворення.
Вибірковість	Чим актуальнішою проблема є для людини, тим більша вірогідність, що в неї сформується настрій з приводу нових відомостей стосовно неї. Орієнтованість на суб'єктивні проблеми, події.	Чим актуальнішою проблема є для групи, членом якої є індивід, тим більша вірогідність, що в нього сформується настрій з приводу нової інформації стосовно неї. Орієнтованість на більше об'єктивні проблеми, події.

Продовження табл. 1

1	2	3
Детермінанти	Змінюється у відповідь на зміну ситуації, яка зачіпає індивіда. Детермінантами настрою є органічні відчуття, фізичне почуття та відношення людини до оточуючої дійсності, до самої себе і т.д. в кожний момент часу.	Залежить від наявних знань, уявлень та змінюється за наявності нової інформації (при цьому не надає нового знання про об'єкт настроїв, лише впливає на ставлення до нього). Детермінується змінами в суспільному середовищі.
Інтенсивність прояву	Залежить від ситуації та від саморегулювання індивіда. Чим більш значимою проблема є для індивіда особисто, тим більш яскраво вираженою буде реакція.	Прямо пропорційно залежна від ступеня актуальності проблеми для суб'єкта. При цьому, актуальність визначає не лише набір суб'єктивних факторів, а більшою мірою визначається груповими цінностями, нормами, потребами тощо; проявляється як безпосередня емоційна реакція на суспільні відносини, на хід суспільного розвитку.
Регулювання	Здебільшого внутрішнє саморегулювання.	Регулюється зовнішніми чинниками, нормами в середині групи і меншою мірою за допомогою індивідуального саморегулювання членів групи.
Канали вираження	Суб'єктивні, спонтанні прояви емоцій вербального та невербального характеру.	Публічні масові акції на підтримку або в знак протесту; акції непокори, суспільні рухи і т.п. (мова йде про крайні прояви суспільних настроїв з приводу особливо гострих та важливих проблем).
Способи поширення	Передається навіюванням, "зараженням", але здебільшого є характерним для індивіда та його оточення в момент зародження та прогресування настрою; надає певну модальність усім іншим переживанням, впливає на думки, почуття суб'єкта та може бути стимулом до певних дій.	Швидко передається через навіювання, "зараження". Характеризується всеохоплюваністю – може мати вплив на різні види діяльності, відношення до того, що відбувається довкола, на ставлення до інших, що сприяє подальшому поширенню серед оточення.
Зворотній вплив	Сформовані настрої здійснюють зворотній вплив на безпосередні емоційні реакції з приводу подій, що мають місце, змінюючи відповідно напрям думок, сприйняття та мислення людини, провокують на виконання певних дій як самого носія, так і оточуючих.	У разі радикальних або масштабних, численних виявів суспільних настроїв, вони можуть впливати на суспільну реальність, викликати реакцію влади з метою владнання ситуації та заспокоєння суб'єкта настроїв шляхом приставання на його вимоги.

Закінчення табл. 1

1	2	3
Додатково	Виражає ставлення суб'єкта до чогось, реакцію на щось, відображає ставлення індивіда до життя та оточуючої дійсності; є спрямованим і регулятивним фактором для людини; стає помітним (для носія) в тих випадках, коли його позитивна або негативна модальність стає явно вираженою; виникає часто поза свідомим контролем суб'єкта.	Характеризує ставлення суб'єкта до суспільної практики, умов життя, процесу діяльності і т.д.; відзначається необ'єктивністю, нераціональністю; є усвідомлюваним але не осмисленим явищем, оскільки, в разі осмислення перетвориться на громадську думку; може бути спровокованим ззовні (маніпулювання настроями); є тривалішим за індивідуальні настрої, оскільки "живиться" настроями інших носіїв

Як бачимо, частина виділених властивостей є подібними в обох типах настроїв, за тією відмінністю, що суспільні настрої зазвичай є конкретно-предметними (предметом виступають суспільно значимі проблеми), для їх виникнення потрібно більше зовнішніх факторів, і носіями їх виступають індивіди, що є частиною певних колективних суб'єктів, через що він має більшу здатність поширюватись через зараження, до того ж суспільні настрої є більш стійкими за індивідуальні та характеризують *відношення людини до суспільної реальності*.

Як виявилось, у психології не йде мова про предметність настроїв, натомість, зазначається прив'язаність до ситуації або проблеми тощо. Зрозуміло, що своєю появою настрої завжди актуалізують для людини певну проблему, реакцією на яку вони власне і є. Але орієнтованість на певну проблему і є виявом предметності явища. В будь-якому разі, беручи до уваги те, що настрої є ситуативними та особистісними (тобто, залежать більше від особи, яка їх переживає і від її ставлення до речей) наголошуємо, що суспільні настрої характеризуються також предметністю і навіть більшою мірою, ніж попередніми властивостями.

У суспільних настроях фактор фізичного самопочуття поступається місцем суспільним факторам. Суспільні настрої зберігають у собі такі властивості індивідуального настрою як емоційний характер, імпульсивність, масовий характер, циклічність, динамічність, але є більш суспільно зумовленими за своєю природою. Суспільні настрої є продуктом усієї системи суспільних відносин. Ступінь соціальної детермінованості психіки індивіда та соціальної групи є різним. Відмінними є і ступені соціальної обумовленості індивідуального та суспільного настроїв. Як видно з вищезазначеного, суспільні настрої орієнтовані на суспільний бік життя індивідів, в той час як індивідуальні – лише на особисті переживання свого носія. Вони виступають реакцією на те, що відбувається в суспільстві, на резонансні події та мають здатність впливати на свій суб'єкт (групи, маси, суспільство), "давати" суспільною значимістю свого предмету та викликати в індивідів бажання діяти певним чином в ім'я надіндивідуальних цілей, цінностей і т.д. і механізми передання суспільних настроїв (навіювання, зараження) цьому сприяють. Можна говорити про те, що суспільні настрої є більш складним утво-

ренням, ніж настрої індивідуальні, оскільки спричинюються більшим обсягом факторів і не лише суб'єктивного характеру. Через свою властивість характеризувати загальне відношення людини до життя, через свою світоглядну функцію, суспільні настрої (як і індивідуальні) відіграють важливу роль в житті людини і впливають на різні сторони суспільного та індивідуального буття: від характеру ситуативної поведінки, цілепокладання до вибору способу та стилю життя.

Важливою особливістю суспільних настроїв є те, що вони можуть бути штучно викликані у суб'єкта, але при цьому, за своїм визначенням, суспільні настрої будуть виражати відношення суб'єкта до життя загалом та конкретного стану суспільної реальності, незалежно від того, виникли вони природньо чи були нав'язані ззовні. Цей факт ще раз підкреслює актуальність вивчення суспільних настроїв, як стану масової свідомості, оскільки наслідки прояву суспільних настроїв (як було доведено вище) можуть впливати на життя усього суспільства і маніпулювання ними може мати небезпечні наслідки.

Підсумовуючи, зазначимо, що у цій статті було окреслено підходи до визначення настроїв і особливості вивчення суспільних настроїв у галузі психологічної та соціологічної науки. Власне розбіжність у поглядах на ці питання зумовлена специфікою утворення настроїв, їх мінливістю та складнощами їх фіксації у емпіричному дослідженні.

Також можна констатувати, що характеристики індивідуального настрою та суспільних настроїв багато в чому є подібними, як ми і передбачали на початку нашого дослідження. Завдяки розгляду цих характеристик, нам вдалося виокремити сутнісні ознаки суспільних настроїв, що є дуже важливим для подальшого емпіричного їх вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шаповал М. Загальна соціологія / М. Шаповал. – К.:Укр. Центр духов. культури, 1996. – 368 с.
2. Парыгин Б. Д. Общественное настроение / Б. Д. Парыгин. Изд-во: М.: Мысль, 1966 г. – 380с.
3. Краткий психологический словарь / ред. А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. М.: Политиздат, 1985. – 431с.
4. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин., Минск, Харвест, 1998. – 800 с.
5. Ольшанский Д.В. Массовые настроения в политике / Д. В. Ольшанский. М. : Издательство “Прин-Ди”, 1995. – 349 с.
6. Социологический справ очник / под общей ред. В. И. Воловича. – К.: Политиздат Украины, 1990. – 382 с.

**INDIVIDUAL AND SOCIAL MOOD
AS A SUBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH
(COMPARATIVE DESCRIPTION)**

O. Vasychenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Volodymyrs'ka str. 60, Kyiv, 01033, Ukraine,
best_L@mail.ru*

The article discusses the basic properties of different types of mood: the individual and social, the differences between the sociological and psychological approaches to the research of mood.

Key words: individual mood, social mood, social and mass consciousness.

**ИНДИВИДУАЛЬНОЕ И ОБЩЕСТВЕННОЕ НАСТРОЕНИЕ
КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ
(СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА)**

Е. Б. Васильченко

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка,
ул. Владимирская, 64, 01601, Киев, Украина,
best_L@mail.ru*

В статье рассматриваются основные свойства различных видов настроения: индивидуального и общественных; различия между ними и объясняется особенность социологического и психологического подходов к рассмотрению проблемы настроений.

Ключевые слова: индивидуальное настроение, общественные настроения, общественное и массовое сознание.

Стаття надійшла до редколегії 22.05.2011

Прийнята до друку 26.06.2011